

Üç tarz-ı Alevilik

Alevilerin bugün kendi içlerinde yürüttükleri tartışmaların başlangıcı daha çok 1950'ler ve özellikle de 1960'ların sonundan itibaren hızlanan siyasi değişim ve dönüşümle yakından alakalıdır.

Yalçın Çakmak*

Yunanlı yazar Nikos Kazancakis'in İncil'deki İsa anlatısını ters yüz ederek kaleme aldığı *Günaha Son Çağrı* romanını yazarın meraklısı birçok okur yakından bilir (roman, İsa'yı canlandıran Willem Dafoe'nin başarılı oyunculuğuyla *The Last Temptation of Christ* başlığıyla sinemaya da uyarlanmıştır). Burada romanın uzun uzadıya bir izahına girmekten ziyade sadece birkaç örnekle yetineceğim.

İncil'deki anlatıya göre İsa'yı başkâhinlere ihbar ederek çarmıha gerilmesine neden olan kişi havarilerinden Yahuda İskariot, namı diğer Judas'tır (Bkz. *Matta*, 26: 14-

15; Markos, 14: 10-11; Luka, 22:3-6). Sonrasındaysa İsa Golgota (*Kafatası*) Tepesi'ne götürülerek, gerildiği çarmıhta can verir.

Kazancakis'in eserinde bu anlatı tamamen farklı bir şekilde kaleme alınır. Mealen devam edersek; İsa, tanrı tarafından şahsına yüklenen misyon gereği çarmıhta ölmeyi bizzat istemekte ve bunun için de Hıristiyanlık'ta "hain" olarak yaftalanan Yahuda'ya kendisini ihbar etmesi için "**yalvarmaktadır**". Devamındaysa, çarmıhta gerili durduğu esnada melek donuna girmiş şeytan tarafından kandırılarak buradan indirilir ve yaşlanıncaya kadar ömür süreceği Kudüs'e gelir. Böylece bundan sonraki yaşamında da iki eşi ve bunlardan da birçok çocuğu olur...

Uzun yıllardan sonra bir gün havarileri onu ziyarete gelecektir. İsa bunlar arasında en çok da Yahuda'yı gördüğü için sevinir. Fakat Yahuda İsa gibi sevinçli değildir. Derken İsa'ya hitaben bağırmaya başlar: "**Hain!... 'Beni ele ver, ele ver beni. Çarmıha gerilmem, sonra da dirilmem gerek, ancak o şekilde dünyayı kurtarabiliriz' diye yalvardın ama kendin o çarmıhtan kaçıp gittin!... Korkak, kaçak, hain!**" Bu sözler diğer havariler tarafından da tekrarlanır: "**Korkak, kaçak, hain!**" Yaşanan ve söylenenler İsa'yı derinden etkilemiş ve sonunda o da hain, kaçak ve korkağın biri olduğuna kanaat getirmiştir. Ama olan olmuş, geçmiş de geri getirilemezdir artık...

Derken İsa derin bir acıyla uyanır. Aslında bütün bu yaşananlar çarmıhta geriliyken gördüğü bir düştten ibarettir. Bu nedenle yaşadığı onca acıya rağmen bir korkak, kaçak ve hain olmadığı için vücudunu büyük bir sevinç kaplar. Evet, başarmıştır ve Kazancakis'in tabiriyle "**her şey başlamıştı.**"

Kazancakis'in bu son cümlesi bir bitişten ziyade başlangıca işarettir. Zira tam da bundan sonra İsa ve adı etrafındaki kültün inşasına başlanılır. Zaten İsa'nın yaşamına dair bütün bu anlatılar da ölümü sonrasında kaleme alınmamış mıydı!

Kazancakis romanındaki bu kurguyla aslında şunun mesajını verir: **İsa'nın misyonu çarmıhta gerilerek ölmesidir!** Zaten ötesi de düşünülemez. Çünkü Hıristiyanlık inancı "**insanlığın kefareti**" ve "**çoban**" kavramsallaştırması üzerinden İsa'ya bu rolü biçmiş, daha doğrusu bu anlatı üzerinden günümüze değin gelmiştir. Tıpkı Tevrat'taki **Kefaret Günü (Yom Kippur)** uygulamasındaki (*Levililer*, 16: 20-22), İsraililerin tüm günahlarının bir keçiye yüklenerek kefaretları karşılığında çöle gönderilmesi gibi.

Tabii ne İsa'nın tarihte gerçekten yaşayıp-yaşamadığı ne de çarmıhta gerilerek ölüp-ölmediği tartışmalarına hiç girmiyorum. Bu, olayı daha çetrefilli bir hale sokuyor.

Önemli olan da bu değil zaten. Esas mesele, milyarlarca Hıristiyan'ın İsa karakteri üzerinden oluşturduğu ve yine kendilerinin inandığı bir ortak bellek ve inanca sahip olmalarıdır. Onu çekip alırsanız, Hıristiyanlıkta büyük bir değer kaybı ya da belki Hıristiyanlığın kendisi de kalmaz! **Kalır mı yoksa?** Şimdilik bu sorudan hareketle Alevilik ve Hz. Ali konusuna bir geçiş yapabiliriz. Tabii okuyucu diğer konuya geçerken şu realiteyi özellikle göz ardı etmemeli: Bütün din ve inançlarda merkezi sembolik figürler üzerinden gerçekleştirilen mitik bir kurgu vardır. Bu nedenle gerçek tarih de mitolojiye transfer edilir!

ALİ, UTANÇ VE SAHİPLENME

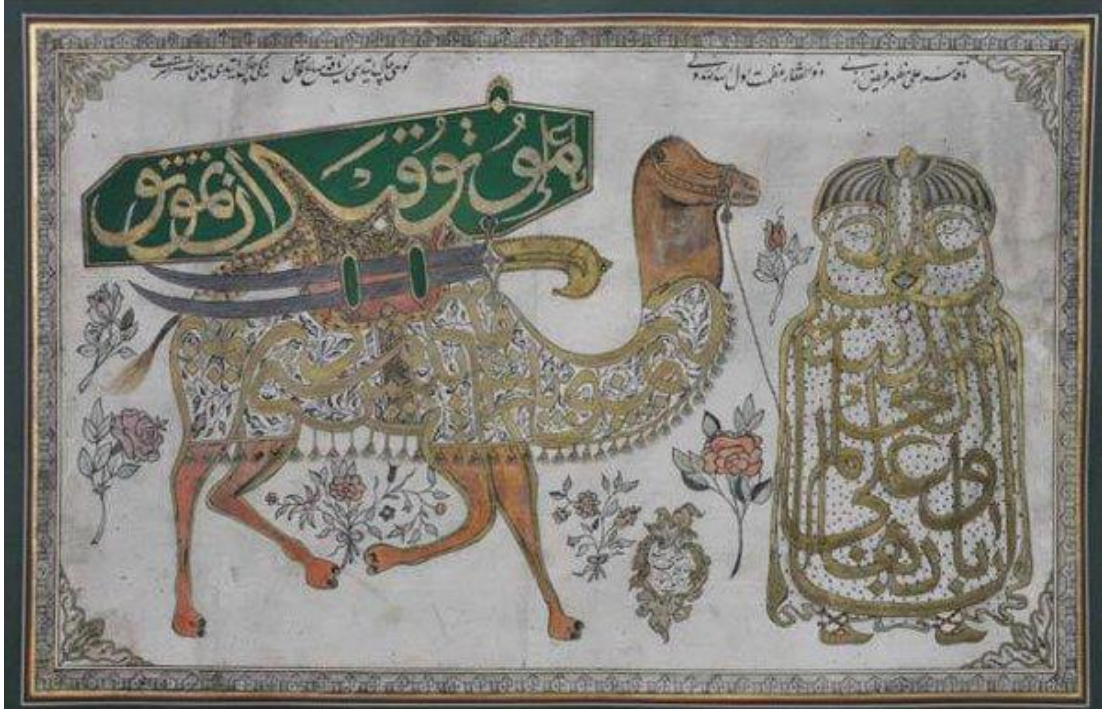
Evet, Ali! Kimileri onu tanrı, tanrının yeryüzündeki tecessümü, kutsal ruh, velayet mührü; kimileriye sadece Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, kızı Fatma'nın eşi, torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'in babası, ehl-i beytin bir mensubu ve son halife olarak görüyor. Kısa tuttuğumuz bu liste daha da uzatılabilir...

Bu bakımdan Ali'nin kendisi kadar çocuklarıyla birlikte maruz kaldıkları ecelsiz ölümleri de dikkat çekicidir. Kendi Kûfe Cami'sinde hançerlenirken, büyük oğlu Hasan eşi tarafından zehirlenmiş ve diğer oğlu Hüseyin de aile efradıyla Kerbela'da hazin bir şekilde öldürülmüştür. Bütün bu dramlar da Ali ve ailesi etrafında yüzyıllarca oluşturulan anlatıların (özellikle Ali ve Hz. Hüseyin'den ötürü Kerbela) önemli birer kült haline gelmesine vesile olmuştur. Ki bu ölümlerin kendisinden de ya doğrudan ya da dolaylı olarak Muaviye ve oğlu Yezid sorumludur.

Yaşanan acılara karşı alınan pozisyon, Muaviye ve hanedanlığını kabul ettikleri için **Sünni**, Ali ve aile efradının hakkını savundukları için de **Şia/Şii** olarak adlandırılan, İslam tarihindeki ilk büyük kırılmayı yaratmıştır. Tabii bu Sünnilerin, Ali ve çocuklarının öldürülmesini tasvip ettikleri anlamına gelmiyor. Yaşanan bu ayrışmada İslam'ı kendi tekellerinde gören Arap milliyetçiliğine karşı geliştirilen reflekslerin de büyük payı olur. Bu da ilk defa, başını *mevalin*in çektiği -ekseriyeti de İranlılardan oluşan, İslam öncesi kadim İran inançlarına vurgu ve geri dönüşü savunan "**Şuubiyye**" isimli bir hareketi doğurmuştur.

Hüseyin ve aile efradının ölümüne neden olan hadisenin geri planında bir şey daha vardır: Kûfeliilerin ihaneti! Üstelik sadece Hüseyin'e de değil babasına da bunu yapmışlardır. Öyle bir ihanet ki günümüzde dahi hâlâ mâh-ı Muharrem'de Şiilerin bilinçaltına kazınmış bir travmayla tezahür ediyor: Hüseyin ve ailesini yarı yolda bırakmanın verdiği utançla kendilerine zarar verme! Şiilerce doğrudan böyle adlandırılmasa da çektirdikleri acıyı motive eden etkenler arasında söz konusu

ihanetin rolü de vardır. Bu durumla, yukarıda ifade edildiği gibi, İsa'nın ödediği kefaretle ya da Yahudilerin "günah keçisi" inancı arasında bir analogi kurabiliriz: "Hz. Hüseyin Şiiler adına kefaretle ödemiştir!"

İrvin Cemil Schick, "Hz. Ali ve Devası Levhaları" makalesinden

Bu nedenle özellikle de Ali ve oğlu Hüseyin etrafında inşa edilen kültün –ki başını da Şia ve batını "gulât-ı Şia" çeker- bu denli dallanıp budaklanması üzerinde zikredilen hadiselerin büyük bir etkisi olacaktır. Özellikle bizzat Şiiliğin kendi içindeki bu ayrışmanın Ali ve adı etrafındaki inançsal anlatıları çeşitlendirdiği görülür. Tabii burada anlatılar üzerinden inşa edilen propagandalara muhatap toplumsal kesimlerin bahse konu bu anlatıları kendi gerçeklerine nasıl uyarlayıp, tevarüs bıraktıkları da önemlidir. Bu da Ali ve Kerbela kültlerini giderek zenginleştirip, çeşitlendiren bir unsur olacaktır. İşte tam da bu noktada bahis konusu yapılan bu kültürlerin her bir toplulukça nasıl absorbe edilip, sahiplendiği çok önemlidir. Çünkü hiçbir topluluk bir anda kuru bir propaganda ile inancını değiştirmez. Bunun için propagandanın mahiyeti kadar, buna maruz kalan toplulukların da sosyal ve psikolojik olarak buna ne kadar hazır oldukları önemlidir. Bu bakımdan özellikle İslam'ın yükselişiyle paralel Ortadoğu ve Orta Asya steplerine kadar yayılan Arap milliyetçiliğine duyulan tepkiler, karşılık olarak Ali ve ehl-i beyt odaklı bir İslam inancının gelişimine imkân sunacaktır. Yerel motifli bu İslam öncesi ve dışı inançların yeni İslam inancıyla hemhâl olması sonucunda da ortaya yeni dini yorumlar çıkmıştır. Zaman içerisinde İslami renk bu

inançların görünürdeki baskın unsuru olsa da geri planda hâlâ yerel inançlar mahallî düzeyde belirginliğini koruyacaktır.

Anadolu ve Alevilik bağlamında konuşursak, 19'uncu yüzyılın ikinci yarısındaki Kızılbaş-Alevilik içi tartışmalara kadar bu harmoni muhafaza edilmiş ve esas itibarıyla da geleneksel Aleviliğin 1950'lerde kentlere arzı endamıyla farklı bir hüviyete bürünmeye başlamıştır. İşte Alevilerin bugün kendi içlerinde yürüttükleri tartışmaların başlangıcı da daha çok 1950'ler ve özellikle de 1960'ların sonundan itibaren hızlanan siyasi değişim ve dönüşümle yakından alakalıdır.

BAHÇE SİZİNSE, GÜL KİMDENDİR?

Cumhurbaşkanı Erdoğan, başbakan sıfatı ile yaptığı bir konuşmasında İmam Şafii'den ilhamla (*Ali'yi sevenlere Şii diyorlarsa, ben de oldum Şii*) şunları dile getirmişti: **“Eğer Alevilik Hz. Ali'yi sevmekse, ben dört dörtlük bir Aleviyim.** Çünkü Hz. Ali efendimizi çok seviyorum. Sevgililer sevgilisinin damadı. Dördüncü halife. Cengaver. Ben onu nasıl sevmem. O nasıl yaşıyorsa ben de onun gibi yaşamaya gayret ediyorum. Ama Aleviyim diye ortaya çıkıp Hz. Ali'nin yaşam şeklinden uzak olanlara söyleyecek hiçbir şeyim yok.”

Cumhurbaşkanının dile getirdikleri bugün Aleviler içinde bir kesim tarafından aynen kabul edilip, 'Alevilik nedir?' sorusuna cevap olarak sunulmakta. Dolayısıyla Erdoğan'ın söz konusu manada Alevi olmasında hiçbir beis yok! Evet, Ali, Hz. Muhammed'in damadı, dördüncü halife, Allah'ın aslanı (*Haydar*) adıyla bir cengâver ve dini yaşamıyla da örnek bir karakter. Zikredilen Aleviler de bundan ötürü merkezlerine Ali'nin tüm bu kimliklerini alıp bir Alevi tanımı yapmakta ve bunun dışındaki tüm açıklamaları “tekelci” bir anlayışla reddetmektedir.

Söz konusu durum Ali'nin örnek karakteri üzerinden ön plana gelen dini hususlardaki hassasiyetine de bir gönderme taşıyor. Tabii bunda son dönemlerde Aleviler içindeki İran ve Şii hareketliliğin Alevi dedelerini İran'a götürülerek “gezdirmesinin” düşük de olsa bir payı yok değil. Bu doğrultudaki diğer bir kesime göreyse “kılınmış namazları, alınmış abdestleri” söz konusu olmayıp, namaz ve oruç gibi İslam'ın şartları da yerine getirilmektedir. Bunlar da daha çok ya Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi baskıların yoğun olarak yaşandığı yerlerde ikamet edenler ya da çeşitli diyaloglar sonucu Sünni İslam'a entegre olanlardır (örneğin yatılı okullarda okuyanlar, cemaatlerle ilişkiye geçenler ve Sünniler arasında azınlık durumuna düşenler gibi). Tabii çeşitli tasavvufi etkileşimler sonucu, az da olsa değişim ve dönüşüm yaşayanlar da var.

Diğer bir kesim ise –ki bunlar genel Alevi nüfusu içerisinde büyük bir çoğunluktur- Hz. Ali'nin inanç içerisindeki yerini reddetmeden, Hak-Muhammed-Ali ilkesini temel alarak inancını yaşayan Alevilerden oluşur. Bu grup hem daha seküler bir dünya görüşüne sahip hem de geleneksel Aleviliği modern dünya içerisinde dizayn etmeye çalışmaktadır. Yukarıda bahsedilen ilk kesim Alevilerden farklı olarak, Sünni İslam'ın şartlarına da pek riayet etmezler. Söz konusu durum daha çok kendi inanç ve geleneklerinden devralınan mirasa dayanır ki, o da İslam'ın özünü bizzat kendilerinin temsil ettiğine yönelik paylaştıkları inançlarından kaynaklanır. Durum böyle olunca da Sünniliğin İslam tezahürleri “yanlış”, referans gösterdiği Kur'an gibi kaynaklar da “tahrif” edilmiş olarak görülür.

Bahse konu miras yerel özgüllükler taşımakla birlikte (*yol bir sürek bin bir*) Sünniliğin zihniyet dünyası ve pratiklerine sergilenen karşıtlık bağlamında ortaklaşır. Yani bir kere “namazları kılınmış, oruçları da tutulmuştur.” Bundan ötürü camiye gidilmez, Ramazan orucu da tutulmaz. Bunlar da daha çok Hz. Ali'nin camide öldürüldüğü ve Kur'an'ın tahrif edildiği ileri sürülerek gerekçelendirilir.

Söz konusu kesimin önemli bir diğer özelliği de inanç içerisindeki mitik ve menkıbevi anlatıların en had safhada olmasıdır. Zira kitabi Sünni geleneğin dile getirdiği “Tanrı, Muhammed, Ali” anlatısı ve bu unsurlara yüklenen anlamlar da farklılık gösterir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifade ettiği gibi inançlarını “sadece Ali'yi sevmeye” indirgemezler. Evliya ve ocak kültürü diğer Alevilere nazaran daha güçlü olduğu için lokal unsurlara yapılan referanslar da kuvvetlidir. Mezkûr durum da ister istemez grup içi Alevilerle ortak paydaların etrafında birleşmelerinin yanı sıra gündelik yaşamda mahalli inançlarını ön plana getirmelerine olanak sunar. İşte Aleviliğin çeşitliliği de esas itibarıyla burada saklıdır. O nedenle bu yerel çeşitliliğe halel getirilmesi doğrudan Aleviliğin kendisine yapılan bir müdahale olarak algılanır. Hakeza bütün bu çeşitliliklerin yok sayılıp, tek bir potada eritilerek birleştirilmesi de bir o kadar tepki uyandıracaktır. Burada birleştirmeye duyulan tepkiden kasıt; hak talepleri ekseninde örgütlü ve de merkezi bir Alevi hareketinden ziyade, Aleviliğin doğrudan kendileri dışındakilerce tanımlanması ve gerek içeriden gerekse dışarıdan olmak üzere, söz konusu inançsal çeşitliliğin tek bir merkezden kontrolüne soyunulmasıdır. Ama tek bir şartla: Ali'siz ve İslam dışı Aleviliğin düşünülmemeyeceği!

Alevilik içerisinde “kategorize” edebileceğimiz bir diğer kesim de inancı daha sol, milliyetçi ve Marksist teoriden okuyanlardır. Bu zümrenin esas itibarıyla yer yer bir önceki kesimle örtüştükları hususlar yok değildir. Fakat “Hz. Ali ve İslam” konusundaki okumalar iki kesim arasında büyük bir yarıma yaratmaktadır. Söz konusu kesim içinde Aleviliği, Ali'yi uzak tutarak sosyal ve sınıfsal temeli üzerinden

okuyanlar olduğu gibi, bununla ilgili olarak, İslam dışılığı üzerinden izaha kalkışanlar da söz konusudur. Hatta bu İslam dışılık hususundaki Marksist okumanın, son dönemlerde Kürt milliyetçiliği eksenli geliştirilen Alevilik izahları ve kısmi olarak da bazı Türk milliyetçilerinin Şamanizm merkezli İslam karşıtı refleksleriyle uyuştuğu söylenebilir. Meseleye Kürt milliyetçiliği üzerinden yaklaşan Alevilerin, yıllardan beridir Türk milliyetçiliğince Alevilik üzerinde gerçekleştirilen tahribatlara yönelik haklı eleştirileri söz konusu olsa da nihayetinde bu kesimin de Aleviliği sadece Ortadoğu merkezli inançlarla (Zerdüştlük, Maniheizm, Ezidilik gibi) izaha kalkışması tartışmaya açıktır. Çünkü Türk milliyetçiliği gibi bunlar da “özcülükle” maluldür. Bahse konu zümrenin zihinsel ve toplumsal dayanakları da dönemin Türk milliyetçilerince İslam'ın Kürt bilincinin karartılmasında kullanılmasına duyulan tepki ve kahir ekseriyetinin özellikle sol ve Marksist bir gelenekten gelmesine dayanır. Burada Cumhuriyet dönemi Alevi katliamlarında (Dersim, Maraş, Çorum, Sivas) Türk milliyetçiliğinin İslami referansları yoğun bir şekilde kullanmasının etkisi de söz konusudur. Dolayısıyla “siz Müslüman değil, kâfir, dinsiz ve rafızı Kızılbaşlısınız” diyerek her defasında tepelerine kakılan Aleviler “evet değiliz” diyerek başlarını kaldırmıştır!

Ali ve İslam karşıtlılığını elbette ki sadece söz konusu saiklerden ibaret görmüyorum. Ama bu Alevi gençlerin 1960'ların sonlarından itibaren sol ile olan tanışıklıklarıyla şekillenen Marksist sermayeleri, şimdilerde daha çok Aleviliğin İslam dışılığı ve önceliği hususundaki araştırmalara vakfedilmiş bulunmakta. Böyle olunca da “Ali'siz Aleviliğe” paralel “İslam dışı bir Alevilik” izahı da ortaya çıkıyor. Hatta bir dedenin ifadesiyle “**zamanında bizi toplumda dışlayan, döven devrimci çocuklar şimdi derneklerimize yönetici oldu**” yönlü sitelerini de yeri gelmişken paylaşayım. Bunda, devrimci solun ricatıyla Aleviliğin toplumsal örgütlenmesi içine doğru bir kaymanın etkisi de var. Örneğin Dersim gibi bazı yerlerde bölgesel kimlikle adapte, sol ve Kürtlük karşıtı bir Aleviliğin ön plana geldiğini görüyoruz. Ama buradaki esas ironi, “Dersimlilik” adına bu eleştiriye dile getirenlerin de çoğunlukla sol ve Kürt tandanslı bir siyasi geçmişe sahip olmalarıdır! Bunun da daha çok Orhan Gazi Ertekin'in de dile getirdiği gibi “kendi yaralarına âşık yaşayan” tarihsel bir travmanın üzerine kurulu “biz bize benzerizci” bir yanı söz konusudur.

Yaşanan tüm bu gelişmeler de “Ali'siz ve İslam dışı Alevilik” savunucularına dair güçlü ve de ağır eleştirilerin yöneltilmesine neden olmakta. Hatta bir önceki yazıda da (1) ifade ettiğim gibi tarafların birbirlerine yönelttikleri bu eleştiriler arasında nefret suçu boyutuna varan vahim birçok örnek de yer alıyor. Bu nedendir ki söz konusu kesim mensupları bugün “**pirincin içindeki beyaz taşlar**” olarak nitelendirilip, dışlanmakta. Böyle olunca da sosyalist bir geçmişe sahip bu Alevilerin zamanında inancı din olarak reddetmelerine duyulan öfke, bugün de Aleviliği yolundan

“saptırmaya” çalışıklarına yönelik diğer türlü bir eleştiriyile okların hedefi haline gelmelerine neden oluyor. Buradaki esas problem de daha çok; Ali’siz Aleviliği savunan sosyalist cenahın tarihsel Ali’yi ön plana getirerek reel karakterine sundukları eleştirileriyle, Ali’yi mitolojik yönüyle inançlarına merkez edinen Alevilerin hassasiyetlerini göz ardı etmelerinden kaynaklanıyor. Bunun da bütün dinlerdeki mitolojik unsurları çıkardığımızda yersiz bir eleştiri olduğu anlaşılacaktır.

Sonuç olarak, özellikle de “yetmiş iki millete aynı nazarla baktığını” ifade eden bir inancın kendi içinde böylesine dışlayıcı bir üsluba başvurması izaha muhtaçtır! Bu nedenle yukarıda ana hatlarıyla ele aldığımız Alevilikteki üç damarın da durdukları yer itibarıyla monolitik bir Alevilik anlayışını dayatmaları ne doğru ne de nihai kerte de sonuç alıcı bir durumdur. Çünkü hiçbir din ve inanç yoktur ki kendi içinde birbirinden farklı yorumları barındırmasın!

***Dr.**

(1) <https://www.artigercek.com/haberler/alevilerin-elindeki-kilic-donup-kendilerini-mi-vuruyor?>

Link: <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/02/01/uc-tarz-i-alevilik/>